

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Zrínyi Miklós, a költő – a rút fülesbagoly – és a folklór

*„horvát és olasz krónikákból tanultam,
az törökök maguk is így beszélnek és vallják”
(gr. Z. M.)*

Azzal kezdem: érdemes elgondolkozni azon, miként közelíthetjük meg témánkat!

A még ma is meglevő magyar történeti irodalomtudománynak még mindig méltán büszkesége, hogy legkivált két klasszikus régi költőnk (Balassi és Zrínyi) kutatása olyan sokoldalú, filológiai akkurátus, a nemzetközi kapcsolatokra olyannyira odafigyelő, s nemcsak volt, hanem ma is az. Balassi esetében ehhez hozzátartozik az is, hogy a kutatók róla szólván a magyar nyelvű strofikus szerelmi és vallásos líra általa eszközölt tartalmi és formai kialakításán kívül ennek folytatódását több ízben is általában vizsgálják, elsősorban az ún. kéziratok költészet anyagában. Ez az út pedig nemcsak a strofikus magyar lírai népdalok kialakulásáig vezet el, hanem még ennél is tovább. Alapos dolgozatok sorozatosan foglalkoztak „Balassi és a folklór” szűkebb vagy tágabb témakörével. (Azt is tudjuk, Zrínyi ismerhette Balassinak mind „fajtan”, mind istenes verseit. Ezeket azonban a maga verseiben voltaképpen nem követte.)

Másik régi magyar klasszikusunk, a költő Zrínyi Miklós esetében viszont a lehetséges folklórkapcsolatok feltárásának tekintetében inkább csak szégyenkezhetünk. Csekély és kevés az ilyen összefüggésekre vonatkozó adatbemutató, s ezek szempontjait is ma már újra kell értelmeznünk, mivel a későbbi monográfusok gyakorlatilag közvetlen források megadása nélkül hivatkoztak a korábbiakra. Pontos résztanulmányok születtek meg – ám a problémafelvetés lényegéhez még Klaniczay Tibor és Kovács Sándor Iván sem jutott el, hogy elszántan alapos Zrínyi-szakértő szerzőket említsek.

Úgy gondolom, a következő négy problémakör elkülönítése lenne célszerű:

- 1) Zrínyi műveinek magyar folklór előzményei és környezete – ha vannak ilyenek.
- 2) Zrínyi műveinek (leginkább csak eposzának) délszláv „folklór” kontextusa

* A szerző az ELTE Folklore Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára. A tanulmány előadásként hangzott el 2014. novemberben az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke által szervezett *Hírnév és emlékezet* című konferencián.

- 3) Zrínyi műveinek későbbi hatása (praktikus okokból csak a magyar folklórra) – ha van ilyen egyezés.
- 4) Tágabb komparatív tanulságok.

Természetesen egyetlen tanulmányban mindezt még rekapitulálni sem lehet. Ám lehet értékelni az eddigi eredményeket, és hangoztatni a kételyeket. Az alábbiakban ezt is csak tömörítve adhatom, minthogy ehhez – szerencsére! – több száz zrínyiológiai munkát kellene bemutatnom, most viszont csak a legfontosabb eredmények értékelésére van módom. És még így sem vagyunk képesek például a rendkívül gazdag és szerteágazó horvát szakirodalom tanulságainak érvényesítésére. Hogy például a mottóban említett „horvát” és „olasz” krónikák és egyéb epikus művek hogyan függenek össze egymással, mintaszerű módon összegezte Bene Sándor.¹

A másik nehézség az, hogy a 17. századra visszavezetve oly nehéz megmondani, mi a „folklór” és főként mi a „magyar folklór” – és mi nem az. Ha „a hajnal elúzi a kísérteteket” vagy a bagolyhuhogás, az ígéző szem és az üstökös előfordul Zrínyi műveiben – mint ahogy így van –, nevezhetjük-e mindezt valamely folklór megnyilvánulásának? És ha állatmesét, griffet, tündért vagy nagy erejű, fakítépő óriást említ Zrínyi – ezek ugyan részei a „világfolklórnak”, ám önmagukban nem bizonyítékok arra, hogy az író mindezt az ő korában már ilyen műfajokban is kibontakozó magyar folklórból (és nem mondjuk külföldi szépirodalmi művekből) ismerte volna meg.

Több Zrínyi-kutató indokoltan hangsúlyozza, hogy Zrínyi igazán benne élt a maga korában, így a közmondások és hiedelmek szereplése műveiben ennek a bizonyítéka lenne. Ez nyilvánvalóan igaz, azonban az ilyen megfigyeléseknek is további, pontosabb értelmezésére lenne szükség. Érdemes volna az egész életműből összegyűjteni a szólásokat, közmondásokat, szállóigéket, citátumokat – és ezek mérlegelését is megadni. Például a *Bibliotheca Zriniana* bemutatói gyakran hivatkoznak az egyes kötetekbe írt ilyen megjegyzésekre. Ezek summázó jellege (az olvasó általánosítja a megfelelő szövegrészletet) külön is alkalmat ad arra, hogy parömiológiai formát öltsenek a lapszéli, ennek következtében rövid beírások. (Tudjuk, nem mindegyikük származik a költő Zrínyitől.)²

1 BENE Sándor, „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzban, történeti poétikai megközelítésben”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 746–779.

2 Tanulmányom lezárása után kérdeztem meg régi magyar szólásaink kitűnő kutatóját, Paczolay Gyulát, foglalkozott-e külön is Zrínyi proverbiumaival. Minthogy ilyen dolgot arról nem tudtam, nem lepott meg nemleges válasza. Amihez azonban rögtön hozzátette, a téma felkeltette érdeklődését. Úgyhogy legalábbis várhatunk egy ilyen áttekintést. Futó szemlém alapján azt mondhatom, Zrínyi különböző témájú és műfajú írásaiban (nemcsak a költőiekben) másként használja a közhasznú (magyar és klasszikus) szólásokat, közmondásokat, idézeteket. Ez is magától értetődő.

Itt említem meg, hogy Zrínyi életművében a mi szempontunkból három „szektort” is megkülönböztetünk. A versek esetében a kor nemzetközi divatját szorosan követi a szerző, szövegeinek jellege, utalásai is ebben a keretben értelmezhetők. Eposza ettől eltérő önálló világ: Zrínyi ugyan itt is különféle (akkor még nem „világirodalminak” nevezhető, minthogy a fogalom sem létezett, ám lényegében ilyesféle) mintákat követ, sőt ezeket egymással vegyíti, és igazán homogén költői dikciót alakít ki segítségükkel. Ugyan maga említi, hogy horvát és olasz krónikákat használt, sőt török hagyományokat is ismer – ám ez inkább tematikus, mint stilisztikai hatást eredményezett. Jellemző példa erre az eposzban az imádkozó szigetvári hőshöz lehajoló feszület története: ez nemzetközi motívum, és nemcsak írásban, hanem képi ábrázolásban is ismert, főleg német katolikus környezetben. Filológiánk foglalkozott is ezzel a képi háttérrel.

A harmadik szektor a prózai művek világa: kiváló retorikai készség, gazdag művelődéstörténeti háttér jellemzi ezt. Zrínyi nyilvánvalóan meggyőzni és hatni akart (ha nem is engedte kinyomtatni írásait): erőteljes szóképei vagy ekkor már széles körben ismertek lehettek, vagy ezek mintájára készültek. Ezek „folklorisztikus” vagy csak „mindennapi nyelvi” státusát igazán körültekintő módon kellene vizsgálni.³

Tudtommal az első tudós, aki felfigyelt Zrínyi „folklor”-adataira, Ipolyi Arnold volt. A későbbi nagyváradi püspök a *Magyar Mythologia*⁴ lapjain az egyes magyar hiedelmek és szokások tárgyalásakor több tucat alkalommal említi Zrínyi szövegét. Ipolyi nyilvánvalóan jól ismerte és mintegy „kicédulázta” ezeket. Egyébként (mások mellett) Balassi Bálint, Listius László és Dugonics András műveit is többször idézi, szemmel láthatólag ezeket is átnézte. Az Ipolyi által Zrínyi írásaiból kigyűjtött adatok (*ördög, fekete ördög, leláncolt ördög, vízi óriás, sárkány, tüzes lidérc, kaszás halál, füvet rágó erdei csoda, halottak lelke* stb.) a folklóron belül zömmel a néphitre vonatkoznak, hiszen Ipolyi művének tárgyköre a „magyar mythologia” volt. Vannak érdekes, Zrínyi által részletesebben leírt motívumok is, mint például a keresztény halottak lelkét a Tejúton át a mennyországba vivő angyalok, akik a hősök fegyvereit a Göncölszekéren szállítják. (Erről Heller Bernát később találóan jegyezte meg, hogy e naivitás leginkább Petőfi János vitézének égi földrajzára hasonlít; ebben az esetben akár Zrínyi mint közvetítő forrás is fölmerülhet.)

3 Tanulságos, hogy Bene Sándor egyébként kitűnő és aktuális áttekintésében nem utal ilyen összefüggésekre. Vö. BENE Sándor, „Zrínyi (VII.) Miklós”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, XIII. kötet, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna (Budapest: Balassi Kiadó, 2012), 206–222.

4 Lásd IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1854; hasonmás kiadás: Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987). A külön kötetben kiadott *Függelék* és már az 1854-es kiadás mutatói megfelelő módon eligazítanak.

Az egyik legérdekesebb ilyen említés a hajnalról szól. Ipolyi⁵ a külföldről hazánkba, Zrínyihez utazó botanikustól, Clusiustól idézi, hogy Magyarországon az éjszakai örök reggel felé ezt kiáltják: „hajnal vagyon, szép piros hajnal!” Ezt a kiáltást Zrínyi egész biztosan maga is sokszor hallotta. Ipolyi a pontos megemlítést a magyar hajnal-mitológiához sorolta, és idézi Zrínyi eposzának nevezetes hajnal-leírását is,⁶ amelyben szárnyas lován száguld be a szép piros hajnal a szigetvári csatamezőre. Ez nyilván költői közhely és nem magyar folklór, sem magyar hadtörténeti adat. Gyakran idézik a hősköteményből azt a jelenetet is, amikor a csataterén elesett hősokeket az Isten által oda küldött mennyei angyalsereg viszi az égbe.⁷ Ám rögtön ennek említése után Ipolyi idézi Rimaynak Balassiról, továbbá Listius Lászlónak a mohácsi Lajos királyról írott, a lelkeket úgyszintén az égbe vivő, hasonló költői variánsait.

Ami az irodalomtörténészek következő fél évszázadát illeti, a tüzetes szakirodalom úgy tudja, hogy például Imre Sándor és Weszely Ödön tanulmányaikban tettek Zrínyi művének „népies” összefüggéseiről tanulságos, ám nem részletes megjegyzéseket.⁸ A valóságban lelkes és általános dicséretet olvashatunk – egyetlen folklór tény pontos említése nélkül. Pedig egyébként a XIX–XX. század fordulójának magyar irodalomtörténeti, zríniológusi tevékenysége jóval gazdagabb, mint gondolnánk – még meglepetések is akadnak. Karenovics József *Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben* című könyve⁹ például elkerülte az utókor figyelmét. (Ám ez nem a költő, hanem a szigetvári Zrínyi évszázadokon át megfigyelhető népszerűségét tárgyalja a társadalom széles rétegeiben.)

Már a XX. század második felének vezető Zrínyi-kutatója, Klaniczay Tibor panaszolta, hogy csak egyetlen tanulmány foglalkozott közvetlenül Zrínyi és a folklór kapcsolataival. Ez a tudós orientalista, Heller Bernát nevezetes írása: *Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben*.¹⁰ Tanulságos megfigyel-

5 Uo., 283.

6 Uo. 285.

7 Uo., 377.

8 Lásd például IMRE Sándor, „A költő Zrínyi életéhez”, *Budapesti Szemle*, 11. kötet, 23. szám (1876): 209–225; WESZELY Ödön, „Zrínyi Miklós gróf idilljei”, *Magyar Szemle* (1893): 134–135, 146–147, 157–158, 170.

9 KARENOVICS József, *Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben* (Budapest: Lampel K., 1905). Ebben azonban legkivált a szigetvári Zrínyire vonatkozó (nemcsak magyar) szövegekkel foglalkozik, egészen a XX. század elejéig, s ezek tartalmát pontosan leírja.

10 HELLER Bernát, „Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben”, *Ethnographia* 30 (1919): 22–45. Egyébként Heller korábbi és későbbi írásaiban is utalt Zrínyi eposzában a „biblikus” mozzanatokra: szemmel láthatólag a régi magyar irodalomból kedvence volt Zrínyi. Lásd tőle pl.: „Zrínyi Miklós a költő: A Szigeti veszedelem biblikus ihlete”, *Múlt és Jövő* 8 (1918): 262–264; „Zrínyi és Kohelet”, *Múlt és Jövő* 8 (1918): 380–382. „A Szigeti Veszedelem: Szent Írásunk hatása a Szigeti Veszedelemre”, *Remény* 1921, 4–5. sz.; e témát külön füzetben is áttekintette: *A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben* (Budapest: 1925). Ez előbb a budapes-

ni, hogy a „magyar” szó hiányzik a címből, azaz a tudós rabbi és középiskolai tanár (ekkor már az összehasonlító folklór-kutatás világszerte ismert tekintélye) a világfolklór távlatába helyezi példáit. Szerencsés az a megoldás is, hogy Zrínyi akkori kiadásokból ismert „összes műveit” tekintette át, mégis látszik, hogy elsősorban a költői művek, és ezen belül az eposz érdekelték. Az igazán pedáns dolgozat előbb a „formális népies elemek” három alfaját, majd a „tartalmi” elemek négy alfaját osztja be. Rendszerezésében a nyelv, a költői képek, majd egyes műfajok (legendák, mondák, állatmese, folklorisztikus és mesebeli elemek) csoportjait különbözteti meg.

Kevésbé köztudott, hogy Heller a magyar történelem egy különös időpontjában, 1919. február 26-án adta elő tanulmányát a Magyar Néprajzi Társaságnak a Gólyavárban tartott felolvasó ülésén. Előre leírt dolgozatát az akkori tekintélyes Zrínyi-kutató professzor, Négyesy László korábban már átnézte és javította. Az ülésen a magyar történeti folklorisztika akkori vezető egyénisége, Sebestyén Gyula szóban kommentálta és egészítette ki az előadást. Heller külön is megköszöni, hogy munkája során ismét számíthatott Róheim Gézára, akinek „készsége és tudománya ezúttal sem hagyott cserbe”.¹¹ Egy lábjegyzetben külön is említi a Róheim adta kiegészítést (újjörög proverbium-szövegek), és bizonyára a sárkányra meg a kígyót felfaló kígyóra vonatkozó adatok bemutatásában is segített Róheim. Jellemző, hogy már Ipolyi is felfigyelt erre,¹² és idézte a Kresznerics Ferencnél (*Magyar szótár*, 1831–1832) meglevő közmondást: *kígyó, ha kígyót nem eszik, sárkány nem lehet belőle*. Egyébként ezt a proverbiumot Kisviczay Péter 1713-as könyve óta több nyomtatott magyar közmondás-gyűjtemény is közli.) Ipolyi mitológiája a magyar filológusok körében mindig ismert volt, Sebestyén Gyula és Róheim bizonyára jól ismerték – annál érdekesebb, hogy Heller nem említi Ipolyi gazdag Zrínyi-hivatkozásait.

Nem szükséges egyenként végigmenni Heller adatain, csak a leginkább tanulságosakat említem.

A költői megoldások között említi a „haladó ritmust”, és a csatában a hős „előmentében gyalogösvényt, visszatértében országutat vágott” formulát, amely természetesen több nép körében ismert epikai közhely, ám a népies alkotásokban és nálunk egyenesen a (nem minden eredetprobléma nélküli) *Kerekes Izsák* népballadában fordul elő. Ily módon az egyik legrégebbi ismert magyar említés Zrínyivel is kapcsolatba hozható. Már Gyulai Pál utalt azonban arra, hogy e formula megvan a *Szilágyi és Hajmási* históriás énekben (1561), ám ezt a szöveget Zrínyi aligha ismerte. Egyszóval itt is tanulságos az összehasonlítható szöveg-

---

ti Rabbiképző Intézet és Gimnásium értesítőjében (1924/25: 1–42), valamint a *Magyar Zsidó Szemle* 1925. évfolyamában, a 65–106. lapokon is megjelent.

11 HELLER, „Népies és folklorisztikus...”, 22.

12 IPOLYI, *Magyar Mythologia*, 222.

anyag – de azt nem tudjuk bizonyítani, pontosan honnan vette Zrínyi az általa használt és biztosan sokfelé ismert (fél)formulát, és Zrínyinél tekinthető-e ez valamely folklór nyomának?¹³

A „közmondás, példabeszéd, szentencia” részben 18 magyar, 4 olasz és 3 török szövegre hivatkozik, s megemlíti, hogy Zrínyi könyvtárában talán meglehetett Erasmus *Adagiáinak* egyik kiadása. (Ezt ma, a könyvtár jegyzékeinek mintaszerű áttekintése után sem tudjuk megerősíteni, inkább arra gondolhatunk, hogy egy Vergilius-kommentárt vélt ennek az utókor. Külön tanulmányt kellene e tárgyban készíteni!) A legendák között említi a lehajló feszületet, a mondáknál pedig azt, hogy Zrínyi természetesen tudott a hunmagyar rokonság mondájáról, sőt a Mátyás király származásáról szóló apokrif történetekről. A csatában az isteni akarat következtében porrá váló fegyver, vagy az Isten ellen támadó óriás ugyan ismert, ám nem magyar folklór motívum; az említett állatmesék is nemzetközi elterjedtségűek. Heller végül ezekhez képest is külön veszi a „folklorisztikus és mesebeli” mozzanatokot, mint a nagyerejű hősök, a csodálatos tulajdonságú paripa, álmok, bevált jóslások, a parasztkalendárium jósló napjai, az üstökös, a huhogó bagoly, a holló, az ígésző szem stb. Néhány sajátos motívum is szerepel, mint például a „déli kísértet”. Ha ez valóban hiedelemként és nem csupán Zrínyi egyszerű fogalmazása: az Itáliában is közismert, nő formájában elképzelt *mezzogiorno* alakjára utalhat.¹⁴

Külön érdekessége van annak, ahogy a költő megkülönbözteti a csatában elhunytakat (XV/76): a törökök arccal lefelé fekszenek, a pokol felé mutatva, a keresztények viszont arccal felfelé, az égbe tekintenek. Ha mindez nem Zrínyi poétikai invenciója vagy a korban ismert nézet volt, annál jellegzetesebb. És elképzelhető, hogy a „befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó...” megfogalmazás is értelmezhető ebben az összefüggésben.

13 Lásd erről DEMÉNY István Pál, *Kerekes Izsák balladája: Összehasonlító-tipológiai tanulmány* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1980), 7, a szövegpéldák felsorolása: 38–42. Vargyas Lajos igazán széles körű, a török és mongol epikát is bevonó példatárát tovább vezeti DEMÉNY István Pál, *A magyar szóbeli hősi epika* (Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 1997), 277–279. Azt a formulát, miszerint a hős a csatában előre mentében „ösvényt” nyit, már Vergilius is ismeri (*Aeneis* X. 513): „[Aeneas] Proxima quaeque netit gladio, latumque per agmen Ardens limitem agit ferro”, azaz „vasa tág gyalogösvényt vág”. Ám a *Zrínyiász* III. 102. strófájában használt formula: [Farkasicsznak] Adatik önéki tágos és széles út, / Mert minden előtte, az merre lehet, fút, / Nem különben, mikor kilövik az álgyút, / Csinál széles nyílást, az míg helyére jút” ehhez csak hasonlít, az ágyúlövéssel kiegészítés pedig a költő egyedi ötlete. Már Arany János klasszikus szövegbemutató tanulmányában ehhez hozzáteszi: „Egyébként a magyar néprege képdúsabb alakban ismeri, hogy t-i. a hős menet gyalogösvényt, jövet országutat csinál az ellenség közt.” ARANY János, *Prózai művek*, 1, s. a. r. KERESZTURY Mária, Arany János összes művei 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 395.

14 A „Délibábbal” azonosítása azonban nyilvánvalóan téves.

E tanulmány közlését követően nem sok, számunkra érdekes írás jelent meg. Ezek közt Marót Károly tanulmányát¹⁵ említem, amelyben az eposz nyomtatott kiadásának címlapján szereplő „Syrena” nőalak antik előzményeit és barokk átértelmezéseit említi. Szintén közismert, hogy már többek között Rimay is „Syren vagy Circe” megnevezéssel méltatta Balassit. Mind a magyar, mind a horvát folklórban megvan – ha nem is túl gyakran – a vízi „sellő”, avagy nyelvújítási leleményként: „vazelény”. Ugyanakkor a rangos mitológiai háttérrel rendelkező csábos tengeri „siréna” sokkal ritkább a mi barokk korunkban. Mai utódjainak figyelemfelkeltő és elrettentő hangját szerencsére a nálam fiatalabbak már az autós közlekedésből és nem a légoltalmi szirénák vijjogásából ismerik. A magyar filológia később behatóan foglalkozott e témával.

Köztudott, hogy mai Zrínyi-értelmezésünk kialakulása Klaniczay monográfijának (1954 és 1964, javított kiadás) köszönhető. A két változatban elkészült, igazán sokrétű munka azonban végül is mozaikszerű képet ad Zrínyiről. Ritkán szoktuk említeni, hogy Klaniczay szerint Zrínyi életműve maga is zaklatott, töredékes, sokféle kudarccal járó rögtönzés. Ebbe a keretbe hangsúlyosan vette bele Zrínyi „népiességét” is.¹⁶ Erről komolyabban a *Zrínyiász* bemutatásakor beszél (8–1),¹⁷ és adatait Hellertől vette át, aki azonban műfajilag és poétikailag gondosabb volt. Klaniczay például így fogalmaz: „A mesék hangulatát idézi fel az a versszak...”¹⁸ – ami pontos adatolás nélkül csak „toposz”, e részfejezetben viszont érinti a szigetvári Zrínyiről szóló magyar és horvát szövegeket. Ez azonban külön téma.

Témánk szempontjából is külön korszakot alkot Kovács Sándor Iván zrínyiológiai munkássága. Ő külön elemezte¹⁹ „az ihon jün szárnyas lovon szép piros hajnal” toposzt, felhasználva a „hajnalkiáltás és hajnalnóta” népzenei monográfiáját.²⁰ Egyébként már Domokos Pál Péter is felismerte Zrínyi adatának fontosságát a magyar hajnalkiáltó ének története szempontjából. Kovács a tőle megszokott széles körű kitekintésben leginkább az emblémák hatását fedezi fel Zrínyi (a költő) hajnal-ábrázolásában, és a nem mindennapi lovakra vonatkozó Zrínyi-passzusokat is összekapcsolja. Noha nem egészen egyértelmű módon, ám közli, e szövegrésznek nincs köze az *alba* (szépirodalmi „hajnali búcsúzó-dal”) műfajához. Hasonlóan józan módon nem osztja Kardos Tibor fantázia-

15 MARÓT Károly, „Adriai tengernek syrenaia Groff Zrini Miklós”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956): 475–477. Marót egyébként Ovidius nyomát is vizsgálta Zrínyi művében.

16 KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

17 Uo., 148–154.

18 Uo., 149.

19 KIRÁLY Erzsébet, KOVÁCS Sándor Iván, „Adria tengernek fönnforgó hajjai”: *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983), 142–159, 277–285.

20 SZOMJAS-SCHIFFERT György, *Hajnal vagyon, szép piros...: Énekes várvirrasztók és órakialtók* (Budapest: Magvető Kiadó, 1972; második kiadása Pozsony: Kalligram, 1999).

dús adatkiegészítését,²¹ miszerint a grazi jezsuitáknál tanuló két fiatal Zrínyi-fiú (1630-ban) látott egy olyan iskolai misztériumot, amely Szent György és a sárkány küzdelmét jelenítette meg – természetesen a sárkányt a törökkel azonosítva, és amikor később a *Török Áfium* nevezetes kezdőképét fogalmazta a költő, erre emlékezett volna vissza.

Kovács Sándor Iván másik tanulmányában²² külön foglalkozik a korai lírai versek „népköltészeti rétegével”, ezen belül a rabének és az ekhós vers későbbi magyar szövegeivel. Ő azt is feltételezi, hogy esetleg Zrínyi verseinek ezekből eredő megoldásai is hatottak az utókorban közkedvelt magyar vers-megoldásokra.

Ami az utóbbi évtizedek Zrínyi-konferenciáit illeti, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2001-ben Lendván rendezett konferenciáján az újvidéki folklorkutató, Jung Károly adott összefoglalást „Zrínyi-hagyományok a Balkánon” címmel,²³ ebben a szigetvári Zrínyire vonatkozó délszláv szövegekre utal, és részletesen foglalkozik az ún. *Mártonhegyi daloskönyv* szövegeivel, különösen a *Szigetvár ustroma* címmel általa magyarra lefordított horvát énekkel. Azonban ő éppen a folklor párhuzamokat nem kereste, legalábbis nem mutatta be. Természetesen külön filológiai téma a délszláv Zrínyi-hagyomány, amit Jung sem tudott egy dolgozatban teljes távlataiban összegezni.

A 2003-as újabb „lendvai” konferencia anyagában²⁴ külön kitérnek a jóval későbbi helyi mondákra, amelyek a Zrínyi családra (és másokra) vonatkoznak. Ennek az adatkeresésnek előzménye volt Weber Arthur két régebbi adatközlése,²⁵ amelyekben egy 1810-es német rémmese, illetve a költő Zrínyi „öngyilkosságáról” szóló komplikált hagyomány szerepel. Ezek azonban nem a két Zrínyi tevékenységét teszik érthetőbbé, hanem a népszerű névvel való későbbi élés bizonyítékai.

Magam futó szemlével (Karl Haiding és Leander Petzoldt antológiái alapján) nem találtam a burgenlandi, vagy általában az osztrák (nép)mondákban Zrínyi-

21 KARDOS Tibor, *Zrínyi a költő a XVII. század világában* (Pécs: A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézete, 1932). (Eredetileg: Irodalomtörténeti Közlemények [1932]: 153–163, 261–273.) Kardos 1932-ben készítette igen sok irányba mutató, széles látókörű tanulmányát, amit 1935-ben kicsit kiegészített. Jelzése szerint 1956-ban ismét átjavította, tanulmánykötetébe szerkesztése során azonban csak egy új dolgozatát említi, és a régi szöveg sok filológiai jegyzetét nem közölte. Vö. KARDOS Tibor, *Élő humanizmus* (Budapest: Magvető Kiadó, 1972), 471–505, 646–647.

22 KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1985), 132–138.

23 *Vázlatos alkalmi áttekintés* alcímmel. További kiadásai közül jobban hozzáférhető tanulmánykötetében: JUNG Károly, *Elbeszélés és éneklés: Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok*, 179–189, 217 (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2004).

24 *A Zrínyiek nyomában: Tanulmánykötet*, szerk. ZÁGOREC-CsUKA Judit (Pilisvörösvár: Mura-vidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2003).

25 WEBER Arthur, „Zrínyi szerelme egy német népmondában”, *Ethnographia*, 20 (1909), 20–25. és „A Zrínyi-legenda”, *Ethnographia*, 23 (1912), 36–38.

tárgyút – pedig néhány török tárgyú mondát közöltek, sőt készült egy-két írás e tematikáról is. A szigetvári Zrínyi pedig évszázadokon át német irodalmi hősként is szerepelt – még a német nyelvű magyarországi irodalomban is. E művekben vannak kiszínezett jelenetek (pl. Zrínyit élve fogják el és úgy fejezik le) – ám ez nem folklór, mint a *Zrínyiászban* az sem, hogy a szigetvári hős vágja ketté a szultánt: „Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja” méltató megszólítással. Mindez „poétai licencia”. A most befejeződött, 14 kötetes és kiváló, sőt éppen német orientációjú nemzetközi népmese-enciklopédia (*Enzyklopädie des Märchens*) sem ad Zrínyi-folklórt, pedig egy sokkötetes kézikönyv a végén, a Z betűnél nyilvánabb szokott lenni a közlésben.

Külön, s mindmáig megoldatlan téma az, mit meríthetett Zrínyi eposzában a korábbi magyar históriás énekből. Az igaz, hogy a négysoros-strofikus szerkesztés, a versszakonkénti rímek egyeznek. Legutóbb a 2006-os budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák²⁶ érintették ezt a témát, és általában bírálták Klaniczay egykor kifejtett véleményét, amely közvetlen ilyen hatást tételezett fel. Manapság a *historia* és *fabula* különbségét, és műve bemutatásakor Zrínyi által az utóbbi fontosságát hangsúlyozó – vagyis a különbséget képviselő – nyilatkozatát szokás említeni.

Noha itt nem térhettem ki a délszláv epikával való összefüggésekre, annyit mégis megállapíthatunk, hogy már a költő Zrínyire vonatkozó kortársi vélemények és híresztelések sokoldalúak és alaposak voltak. Ám éppen a délszláv–magyar párhuzamok értelmezése, a magyar verses epikai hagyomány (formai és tartalmi) hatásának mérlegelése egyáltalán nem lezárt. És ezek sorában a (délszláv–magyar) folklór végiggondolt értelmezése még nem történt meg, bár Lőkös István és Bene Sándor komoly előrelépést tettek a témakör tisztázásához.²⁷

Ami közvetlenül Zrínyi és a magyar folklór kapcsolatát illeti: azt mondhatjuk, az életműben megnyilvánul az akkori szóbeli és írásbeli tudás, Zrínyi esetében ez több nyelven is. Ez a „mindennapi folklór” megvan Zrínyinél (és másoknál is). Azt viszont, hogy magyar folklór műfajok hatottak-e a költőre – egyelőre nem látjuk bizonyítva. Viszont Zrínyi műveiben vannak olyan régi említések, amelyek történeti folklorisztikánk számára fontos adalékok – még akkor is, ha az író Zrínyi nem gondolta, hogy ezeket „folklore”-isták is kutatni fogják...

Hogy ne csak egy ilyen száraz és józan megállapítással végezzem, egy rész-kérdést külön is említek. Dolgozatom elején azt javasoltam: először gondolkod-

26 *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006-os budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*, szerk. Csörsz Rumen István (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2008).

27 Lásd például: Lőkös István, *Zrínyi eposzáinak horvát epikai előzményei* (Debrecen, Kossuth Könyvkiadó, 1997); a „délszláv” párhuzamok és a kutatási előzmények nem teljes felsorolásával. Vö. BENE, „Szulejmán halála...”.

duk el a témán/problémán, s utána következtessünk Zrínyi és a magyar folklór kapcsolatait illetően! Hogy mindez ne maradjon üres nyilatkozat, egyetlen apró példán érzékeltetném.

Heller említett összegezésében a bagolyhuhogást Zrínyi néphitismeretéhez sorolja. Gondolom, ezt mindenki így is gondolja. Ám ha felütjük a nemzetközi „motívummutató” megfelelő kötetét,²⁸ a D1812.5.1.27.1 számon „a bagoly huhogása rossz ómen”-ként szerepel, megjegyezve, hogy megvan a XIX. század végi dán (jütlandi) folklórban, ezen kívül Vergilius *Aeneis*ében (4. ének, 464. sor). Ebben éppen az a meglepő, hogy nem sorolnak fel világméretű változatsorokat, mondjuk ötven népet, amelyeknél a bagolyhuhogás rossz előjel. A német babonaszótár *Eule* címszava²⁹ igazán széles körű, viszont éppen a bagolyhuhogásról nem sok adatot említ. A cikkíró (már ekkor is világhírű amerikai komparatív folklórkutató), Archer Taylor hivatkozik a maga egyik korai tanulmányára,³⁰ amelyben azzal foglalkozott, hogy „régén” nemcsak a bagoly volt „rossz ómen”, hanem más madarak is, mint a varjú, holló stb.

Innen szárnyalhatunk vissza Zrínyi rossz jelet adó madaraira.³¹ Az eposzban (XII/16) a szerelmes azt mondja, hogy a kedves madarének a szerelmes nélkül ellenszenvéssé változik: „Tengelic éneke, pintyőke sírása / Nálad nélkül, mint baglyok huhogatása”. Ez a kijelentés negatívan hivatkozik a bagolyra, ám különösebb hiedelmet még huhogatásához sem kapcsol. Ám az idillekben (2, 35) a bagoly szó szerint „jövendöl”: „Ezt jövendölte lám undok üvöltéssel / egy rút fülesbagoly mindennap jó reggel” – noha a mondatból itt sem derül ki, hogy milyen jövendölést képviselt a a madár – nyilvánvaló, hogy ez rossz ómen. A *rút* e helyen is Zrínyi szóhasználatában „kellemetlen, fenyegető, sértő”. A *Vitéz hadnagy*ban praktikus érveléssel elmondja (85. aphorisma, 153, 8), hogy egy római kapitány vitézét „egy harkály mind elijesztette volna, hogy ritkán és rútul szóllott”. Erre a kapitány nyilával lelőtte azt a fáról, ezt mondván: micsoda jós ez – a saját halálát sem tudta megjövendölni a harkály –, és ezzel oszlatta el katonái félelmét. Sőt rögtön hozzá is teszi: „Nem kell megrettenni az álomtól, sem más jeltől: a harkály, a róka, a holló micsodás jelet tud nekem mondani, hogy így szól vagy amúgy.” A 16. aphorisma *Visio. Somnium* címmel éppen a „jelekről” szól, és ilyen példát említ: „egy harkály csicsergése sokszor oly dolgot juttat az embernek eszébe, mely ha nem lett volna, talán szerencsétlenséget talált volna”. Zrínyi tud arról, hogy madarak és

28 Stith THOMPSON, *Motif-Index of Folk Literature*, Vol. II. (Copenhagen: 1956), 330.

29 Hanns BÄCHTOLD-STÄUBLI, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. II. (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1987), Sp. 1073–1079.

30 Archer TAYLOR, „Three birds of ill omen”, *Washington University Studies* 4, i–ii (1917): 151–173.

31 Az ilyen és hasonló szövegadatok legegyszerűbben kikereshetők a megfelelő szócikkekben: *Zrínyi-szótár: Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*, szerk. BEKE József, Bp., 2004 –. Erre utalunk is.

más állatok „jeladása” megrettentí a katonákat, ezért a „vitéz hadnagynak” el kell oszlatni ezt a tévhitet. Összegzőleg mondja: „álom, esős idő, mind elmúlik”. Ez persze szelvében ismert vélemény, proverbium; Szirmay Antal³² (1807-ben) például így értelmezi: *Somnia fallaci ludunt temeraria nocte* 'az éjjeli sötétben játszanak velünk a véletlenszerű álmok'.³³

A ma is közismert hiedelem szerint a jósló madár (ma általában ez a kakukk) annyit szól, ahány évig él még az ember. A *rút* melléknév ez esetben is 'fenyegető' jelentésű. Noha Zrínyi itt éppen kételkedik az állatok hangjának pontos jelentését illetően – nyilvánvaló, hogy tudja, hogy ezt sokan tudják, sőt hiszik. A *Vitéz hadnagy* is külföldi munkákból merít, az aforizmák esetében legkivált az akkor népszerű olasz (Tacitusra utaló) hadtudományi elmékedésekből. A mű harmadik részében Zrínyi személyes tapasztalatai jól érvényesülnek, és ez a közmondásszerű, frappáns fordulatokat használó stílusban is megfigyelhető. Azaz itt is a nemzetközi és magyar szövegek egymáshoz kapcsolását láthatjuk.

Zrínyi adataiban a számunkra a legfontosabb az, hogy még nála is nem egy (kuvik, bagoly), hanem több madár szavának van legtöbbször rosszat jósló funkciója, vagyis ő is a régi és legalábbis európai rendszert követi, és nála sem csupán a kuvik ijesztget. Zrínyi kiválóan ismeri a természetet, ha madárról vagy denevérről beszél, biztosan arra gondolhatunk, viselkedésüket csakugyan látta, észlelte is: mind vadászként, mind katonaként.

Egyébként a rossz előjelet adó állatok világa bonyolultabb, mint gondolnánk. A *Magyar Néprajzi Atlasz* két kérdőívén is foglalkozott a kb. 1910-re datálható ilyen magyar népi hiedelmekkel. Az 576-os térképen azt láthatjuk (mintegy 200 kutatóponton) „milyen állatok jelezhetnek bajt vagy halált”? Három hiedelmet különítenek el: kukorékoló tyúk, vonyító kutya és lefelé vonyító kutya. Az 577. térképen nyolc további hiedelem adatait láthatjuk, ezek fele álom (álomban látott baromfi vagy kicsinye – álomban látott disznó – álomban látott ló). A halálra utaló megjelenő állatok: a halálpillangó, a fekete madár, a berepülő denevér, a ház agyagpadlóját feltúró vakond. Vagyis nem szerepel sem a bagoly, sem a kuvik. A magyar néprajzi atlaszban a „fekete madár” adatai a Tiszántúlra jellemzők.³⁴ Minthogy a bagoly és a kakukk ómen-madárként közismert, az atlasz

32 SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben: Hungaria in parabolis*, s. a. r. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2008), 275. Egyébként Dugonics András (1820 előtt) is így ismeri szólást: *álom, esős idő magától elmúlik*. Erdélyi Jánosnál (1851, 403) *Udvari kegyelem, álom, esős idő* – jelentése nyilván: 'nem tart sokáig' vagy talán 'változik'? Érdemes lenne tüzetesen végigkövetni Zrínyitől napjainkig az említéseket!

33 BENE Sándor, „Zrínyi álmai”, in *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, főszerk. Lengyel Réka, 140–162 (Budapest: Reciti, 2015). Az álomelméleti rész annál érdekesebb, mivel ritkán említették. Magam itthon és külföldön többször foglalkoztam a „rég Magyar álmokkal” – ám Zrínyit voltaképpen nem tárgyaltam. Lásd például: „Rég Magyar álmok és álomelméletek”, *Ethnographia* 115, 1. sz. (2004): 47–62.

34 *Magyar Néprajzi Atlasz*, IX. kötet, szerk. BARABÁS Jenő (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

szerzői nyilván úgy okoskodtak, hogy ezek olyan széles körben ismert hiedelmek, hogy nem érdemes külön is kérdezni, majd térképre vinni ezeket.

A bagoly világszerte ismert, igen változatosan elképzelt hiedelemként, amint ezt például az etológus Desmond Morris kiváló művelődéstörténeti könyvéből³⁵ is tudhatjuk. Tanulságos a *rút* melléknév 'fenyegető' értelemben való használata is. Köztudott, hogy e szó a XVI. században 'gonosz', sőt 'bűnös' jelentéssel (is) bírt. A *Sermones Dominicales* kódex glosszája (1456 körül) jól jelzi ezt a szemantikai mezőt: „O ignis infernalis luxuria [...] cuius scintillae zikraja prava colloquia ruth beszedekeh” (a bujaság pokolbeli tűzének szikrája a „rút beszéd”).

Egyszóval: összetettebb Zrínyi hiedelme, mint első tekintetre gondolnánk. Kortársairól tudja: hisznek az előjelekben. Az általa felhozott antik példával jelzi, ez régen is így volt. Katonai-pszichológiai szempontból azonban ezt a hiedelmet elveti. S végül azt sem könnyű eldönteni: a rossz óment mondó madarokról mit tudott, mit hitt maga, s mi az, ami csupán irodalmi toposz valamely szövegében? (A XIX. században még Arany János is archaikus „ornitológiát” használ: nála is különféle madarak a balszerencse hírnökei.)

Azt Zrínyi is tudta, hogy másrészt a bagoly a bölcsesség madara. Ezt azonban műveiben nem említi, holott nemcsak az emblematikus Zsámboky János (1531–1584) ismerte ezt az ábrázolást és értelmezést, hanem a pozsonyi vár ún. testőrtermének *Bölcsesség és jó kormányzat* (1638–1643-ra datált) mennyezetképén is ott látható a bölcsesség baglya nyilván kecses méretben, és már a katolikus bölcsesség megjelenítőjeként, ráadásul Zrínyi egykori és nem szeretett gyámjának, Pázmány Péter érseki székének karfáján. A bagoly és az egyházi bölcsesség összekapcsolása természetesen később is megnyilvánul – hogy milyen szélsőségesen, azt Csokonaitól a *Konstancinápoly* költemény is érzékelteti.

Mint hogy most jelent meg, megemlíthetjük, hogy mindkét Zrínyiről (sőt Zrínyi Ilonáról) történeti mondák is ismeretesek.³⁶

Azzal fejezem be, amire már utaltam. A történeti folklorisztika körülbelül ilyen módon használható a társtudományok keretében, ugyanakkor az ott felvetett kérdések ilyen szemlélete segítheti a magyar folklór valóban történeti megismerését – nyilván nemzetközi keretben.

35 Desmond MORRIS, *Owl* (London: Reaktion, 2009). Bővebb ismertetésem: *Acta Ethnographica Hungarica*, 57, 2. sz. (2010): 469–476.

36 Lásd: MAGYAR Zoltán, *A magyar történeti mondák katalógusa – Típus- és motívumindex*, III. *Hősök, történelmi személyek I. Nemzeti hősök*. J 121–130. A Zrínyiek (Budapest: Kairosz Kiadó, 2018), 40–47.